

درس آشنایی با رجال و درایه استاد سید مجتبی نوری مفیدی

تاریخ: ۹ مهر ۱۳۹۱
مصادف با: ۱۳ ذی القعدة ۱۴۳۳
جلسه: ۱

موضوع کلی: مصادر ثانویه رجالی
موضوع جزئی: فهرست شیخ منتجب الدین - معالم العلماء
سال: سوم

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

مروری بر مباحث گذشته:

عمده بحث ما تا اینجا درباره جوامع روایی اعم از جوامع روایی اولیه و جوامع روایی ثانویه بود، گفتیم جوامع حدیثی شیعه را می توان به دو قسم تقسیم کرد. منظور از جوامع روایی اولیه کتاب های خاصی است که به عنوان جامع حدیثی معروفند و معنای جامع حدیثی را هم ما ذکر کردیم. ابتدائاً درباره کتب اربعه و اعتبار آنها بحث کردیم، نظر ما این شد که کتب اربعه معتبرند و روایاتی که در کتب اربعه ذکر شده حجیت دارند. سپس اجمالاً درباره مستطرفات سرائر، نوادر الحکمه، دعائم الاسلام، تفسیر علی بن ابراهیم قمی، کامل الزیارات و عوالی اللثالی بحث کردیم بعد از آن به جوامع روایی ثانویه رسیدیم که عمده آنها کتاب وافی، وسائل الشیعه و بحار الانوار است، تصادفاً نام مؤلفین جوامع روایی ثانویه هم محمد است که به محمدون ثلاث ثانی معروفند در قبال محمدون ثلاث اول که صاحبان کتب اربعه هستند. در مورد این جوامع روایی هم به تفصیل سخن گفتیم و در پایان هم درباره مستدرک الوسائل و کتاب جامع احادیث الشیعه که از مهم ترین کتب روایی عصر حاضر است مطالبی گفته شد. بعد از جوامع روایی سراغ مصادر رجالی رفتیم و عرض کردیم مصادر رجال هم دو قسم اند: مصادر اولیه رجال و مصادر ثانویه رجال. مصادر اولیه که ما در مورد آنها بحث کردیم رجال کشی، فهرست نجاشی، فهرست شیخ، رجال شیخ، رجال برقی و رجال ابن غضائری بود.

مصادر ثانویه:

مصادر ثانویه رجال که توسط طبقه دوم علماء رجال نوشته شده و مؤلفین آنها از مشاهیر رجال هستند عبارتند از: فهرست شیخ منتجب الدین، معالم العلماء ابن شهر آشوب مازندرانی، رجال ابن داوود و خلاصة الاقوال علامه حلی. مصادر ثانویه علم رجال عمدتاً مربوط به قرن ششم اند که اینک مصادر اولیه عمدتاً در قرن چهارم و پنجم نوشته شده اند.

فهرست شیخ منتجب الدین:

شیخ منتجب الدین از احفاد برادر شیخ صدوق است که نام کامل او عبارت است از: علی بن عبیدالله بن الحسن بن الحسین بن بابویه، حسین بن بابویه برادر شیخ صدوق است لذا شیخ منتجب الدین برادرزاده با واسطه شیخ صدوق می باشد. درباره او مطالب زیادی از علماء عامه و خاصه گفته شده یعنی همه بر حفظ و ضبط و دقت و وثاقت او در نقل تأکید دارند مثلاً

امام رافعی در کتاب تاریخ التدوین درباره او به تفصیل مطالبی را گفته و تعریف کرده و بعد می‌گوید علت اینکه من تفصیلاً درباره او بحث کردم این بود که من از او زیاد بهره بردم و بدین وسیله خواسته‌ام کمی از حقی که او بر من دارد را اداء کنم. صاحب ریاض العلماء هم مطالب مبسوطی را از قول بزرگان درباره شیخ منتجب الدین نقل می‌کند مثلاً اینکه او مستقیماً از طبرسی و ابوالفتوح رازی روایت نقل می‌کند. البته از شیخ طوسی هم با واسطه روایت نقل می‌کند چون طبرسی و ابوالفتوح رازی مربوط به قرن ششم هستند. صاحب وسائل از علماء شیعه درباره شیخ منتجب الدین می‌گوید: «كان فاضلاً عالماً ثقةً صدوقاً محدثاً حافظاً». بنا بر اختلافی که درباره سال وفات او نوشته شده در سال ۵۸۵ ه.ق یا ۶۰۰ ه.ق وفات نموده است که اواخر قرن ششم بوده است.

هدف او از تألیف کتاب فهرست، تکمیل فهرست شیخ طوسی است و خود او به این مطلب تصریح می‌کند و می‌گوید از زمان شیخ طوسی به بعد کتابی که مشتمل بر ذکر بزرگان و اعلام شیعه و تألیفات آنها باشد نوشته نشده و این در حقیقت به معنای این است که طی ۱۵۰ سال فهرست علماء و بزرگان و کتب آنها در جایی جمع‌آوری نشده چون شیخ طوسی کتاب فهرست را در زمان حیات استاد خود شیخ مفید و ظاهراً هم به امر او نوشته است و با این هدف این فهرست را نوشته که صاحبان تصنیف و اصل و کتاب را ذکر کند که هم ترجمه‌ای از آن بزرگان را ذکر کرده باشد و هم نام کتب و اصولی را که آنها تألیف کرده‌اند آورده باشد. از زمان شیخ طوسی تا زمان شیخ منتجب الدین یعنی حدود ۱۵۰ سال نشانی از کتب و صاحبان آنها در جایی نبود لذا شیخ منتجب الدین به منظور تکمیل فهرست شیخ طوسی این کتاب را می‌نویسد. شیخ منتجب الدین با اینکه قرار بوده روش شیخ طوسی را در این کتاب پیاده کند یعنی هم ترجمه اعلام و هم اسامی کتب را نقل کند اما در ادامه روش او تغییر کرده و فقط ترجمه تعداد زیادی از بزرگان نقل شده بدون اینکه اشاره‌ای به اصل و کتاب و تصنیفی که داشته‌اند بشود و چه بسا اصلاً اصل و تصنیفی هم نداشته‌اند. به‌رحال این کتاب که تقریباً مشتمل بر حدود ۵۴۰ نفر است از کتاب‌های مهمی است که از ناحیه علماء رجال مورد مراجعه قرار گرفته است و شاید ۱۰۰ نفر از اینها صاحب اصل و کتاب باشند و درباره بقیه چیزی نوشته نشده است.

معالم العلماء:

این کتاب را محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی است. محمد بن علی بن شهر آشوب متولد ۴۸۸ ه.ق و متوفای ۵۸۸ ه.ق می‌باشد یعنی حدود ۱۰۰ سال عمر کرده و معاصر شیخ منتجب الدین هم بوده است. کتاب‌های زیادی هم از او به جا مانده مثلاً در مورد بعضی از علوم قرآن کتابی نوشته به نام المتشابه فی القرآن یا درباره اهل بیت کتابی نوشته تحت عنوان مناقب اهل البیت. کتاب معالم العلماء هم در واقع به منظور تکمیل کتاب فهرست شیخ نوشته شده است. حال اینکه این دو نفر یعنی ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین از کار هم خبر داشته‌اند یا نه معلوم نیست و هر دو یک کار را انجام داده‌اند با این تفاوت که معالم العلماء در همان چهارچوب فهرست شیخ نوشته شده یعنی اعلام و بزرگان شیعه را به همراه اصل و کتابی که تألیف کرده‌اند ذکر کرده لذا مانند فهرست شیخ اکثریت قریب به اتفاق کسانی که نام آنها برده شده به کتاب

و اصل و تصنیف آنها هم اشاره شده است که این یک تفاوت اساسی بین معالم العلماء و فهرست شیخ منتجب الدین است و اینکه چرا این چهارچوب را ابن شهر آشوب حفظ کرده ولی شیخ منتجب الدین رعایت نکرده معلوم نیست و نشانه‌ای هم وجود ندارد که این دو از کار یکدیگر خبر داشته و هم‌زمان این کار را شروع کرده‌اند. در کتاب معالم العلماء با اینکه اشاره‌ای به اصل و تصنیف بزرگان شده حدود ۱۰۲۱ نفر را معرفی کرده که نزدیک به دو برابر آنچه که در فهرست شیخ منتجب الدین آمده می‌باشد و شاید به نوعی اهمیت این کتاب از کتاب فهرست شیخ منتجب الدین بیشتر باشد چون با اینکه این دو کتاب در یک زمان نوشته شده ولی کتاب معالم العلماء بیشتر مورد توجه واقع شده است و مرحوم علامه حلی هم در کتاب خلاصه الاقوال بیشتر به این کتاب ارجاع می‌دهد که معلوم می‌شود مورد عنایت و توجه علامه هم بوده است.

بحث جلسه آینده: دو کتاب دیگر از مصادر ثانویه علم رجال باقی مانده؛ یکی رجال ابن داوود و دیگری خلاصه الاقوال که انشاء الله در جلسه آینده به بحث در مورد این دو کتاب خواهیم پرداخت.

«والحمد لله رب العالمین»